

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Забужанська – аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, експериментальна фонетика, ритмічна організація поетичного мовлення.

УДК 81.115

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ФОНЕТИЧНИХ СТРУКТУР ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ ТА АМЕРИКАНСЬКОЇ ВИМОВНИХ НОРМ)

Людмила КОМАР (Кременчук, Україна)

Стаття присвячена проблемі методики дослідження фонетичних структур лексичних запозичень у британській та американській вимовних нормах. Актуальність вивчення цієї проблеми зумовлена потребами пізнання закономірностей фонологічного нормування іншомовних слів в аспекті вимовної норми. У статті розглянуто основні принципи добору експериментального матеріалу й методів, які дозволили з'ясувати й описати специфіку функціонування, кодифікації та асиміляції фонетичних структур запозичення в британському та американському вимовних варіантах.

Ключові слова: методика дослідження, фонетична структура запозичення, вимовна норма, варіювання, фонологічна асиміляція.

The paper is dedicated to the problem of methodology of the research of phonetic structures of lexical borrowings in British and American pronunciation norms. The relevance of this problem study is caused by the needs of the knowledge of the phonological standardization regularities of foreign words in terms of pronunciation norm. The article views the basic principles for selection of experimental material and methods that allow to find and describe the specificity of functioning, codification and assimilation of phonetic borrowing structures in British and American pronunciation variants.

Key words: research methodology, phonetic borrowing structure, pronunciation norm, variation, phonological assimilation.

Дослідження фонетичних структур лексичних запозичень в аспекті вимовної норми передбачає застосування певних принципів добору матеріалу спостереження та методів, які дозволяють вивчити й описати специфіку фонологічного нормування іншомовних слів. Метою статті є опис методики і програми дослідження особливостей фонетичних структур запозичень на матеріалі британської та американської вимовних норм, аналізу системи транскрипції, що використовується на позначення британського та американського вимовних варіантів, визначенню специфіки кодифікації фонетичних варіантів іншомовних слів.

У дослідженні для аналізу відібрані іншомовні слова британського та американського типів вимови. Проаналізовані запозичення не мають ознак соціолінгвістичного характеру, тобто їхнє вживання притаманне носіям мови різних вікових і соціальних груп. Дослідження саме цієї групи слів сприяє визначенню загальної характеристики та тенденцій у розвитку й становленні норми вимови іншомовного слова [3 : 43]. Власні іншомовні назви також не стали предметом нашого дослідження окрім найбільш сучасних і поширених у світі запозичених назв торговельних марок.

Матеріал дослідження складають 1047 іншомовних лексичних запозичень, які були відібрані шляхом суцільного обстеження фонемних та акцентних структур слів з авторитетних вимовних словників Д. Джоунза “The Cambridge English Pronouncing Dictionary” / The CEPD під редакцією П. Роуча, Дж. Хартмана та Дж. Сетер [16; 17], Д. Джоунза “The English Pronouncing Dictionary” / The EPD під редакцією П. Роуча та Дж. Хартмана [18], Дж. Велза “The Longman Pronunciation Dictionary” / The LPD [19; 20]. Для визначення джерел походження іншомовних слів використовувалися етимологічні словники А. Бліса “A Dictionary of Foreign Words and Phrases in Current English” [15], “New Webster’s Dictionary of the English Language” [21].

У процесі відбору матеріалу дослідження всі характеристики фонетичних структур запозичень було поділено на дві групи. У першій групі подано фонемні та акцентні структури, які відображають процеси фонологічного нормування, властиві лише британській вимові, а в другій – американській вимові. У разі, коли звукова форма не містить відмінностей у британській та американській вимовах, подається лише один варіант вимови.

Варіативність вимовної норми є специфічною рисою освоєння іншомовного слова, тому саме процеси варіювання фонемних та акцентних структур потребували окремого розгляду в нашому дослідженні. З вищезазначених 1047 іншомовних лексем матеріалу дослідження, 544 запозичення відображають фонемне варіювання в британській вимові, в американській вимові зафіксовано 362 лексеми, в яких відбувається варіювання голосних та приголосних фонем. Процеси акцентного

варіювання в британській вимові відображаються у 130 запозиченнях, а в американській – 73 іншомовних лексемах.

Методика дослідження базується на застосуванні *описового* методу, який передбачає послідовне виділення одиниць аналізу (фонем, морфем, лексем) з подальшим їхнім членуванням, класифікацією та інтерпретацією [6 : 212]; *структурного* методу з урахуванням дистрибутивного аналізу [6 : 225-227]; *структурно-зіставного аналізу* паралельних засобів вираження семантичної тотожності; *кількісних підрахунків*. Зіставлення варіантів фонемних та акцентних структур одного й того ж слова в матеріалі дослідження дозволило встановити інвентар фонемного й акцентного варіювання та їхніх різновидів. Для уточнення результатів дослідження використовувалися кількісні підрахунки, тому що для встановлення якісних змін мовної системи необхідно виявити кількісні характеристики процесів, яких зазнають елементи мови [2 : 415; 13 : 84]. Відібраний корпус іншомовних слів підлягав всебічному аналізу з точки зору силабічного й морфемного поділу запозичених лексем, визначення джерела їхнього походження, оскільки будь-які сучасні лінгвістичні дослідження ґрунтуються на процесах взаємозалежності та взаємозв'язку різних рівнів мови [4 : 58; 5 : 37].

Аналіз орфоепічних словників свідчить про певні подібні та відмінні характеристики в представленні вимови запозичень у британському й американському варіантах. Специфічною особливістю вимовної норми будь-якої літературної мови є її співвіднесеність із поняттям кодифікації, тобто закріплення, фіксації у вимовних словниках, довідниках та інших лінгвістичних виданнях об'єктивно існуючої мовної норми у вигляді правил або мовних форм, які вважаються зразковими, статистично релевантними і/або соціально престижними [11 : 166].

Упродовж тривалого часу не зникають наукові дискусії, пов'язані з визначенням статусу словника як головного джерела інформації. Погляди лінгвістів, зосереджені на проблемі функціонування словників, традиційно мають два напрями: 1) *нормативність*, що передбачає зареєстрований вимовний стандарт; 2) *дескриптивізм*, який визначає основною функцією словника відображення та закріплення всіх існуючих варіантів вимови [7 : 139].

За даними авторитетних лексикографічних джерел [16; 17; 18; 19; 20], запозичені слова займають найбільший варіантний ряд, тобто найбільшу кількість варіантів вимови у тому ж самому слові. Як правило, особливість кодифікованих варіантів іншомовної лексики зумовлюється двома різноспрямованими тенденціями: а) наближення звучання іншомовного слова до оригіналу; б) наближення звучання запозичень до питомих англійських слів [18 : 13; 10 : 128-130]. Так, у кодифікованих варіантах, згідно першої тенденції, з'являються фонемні або сполучення фонем, які не властиві англійській мові; зберігається наголос, притаманний мові-джерелу. Беручи до уваги такий неоднозначний процес фонетичного освоєння запозичень, можна поділити іншомовну лексику на декілька типів: 1) *фонетично засвоєна* – іншомовні слова, вимова яких відповідає правилам англійської орфоепічної норми; 2) *частково засвоєна лексика* – запозичені слова, що частково зберігають не властиві для англійської мови фонемні/сполучення фонем; 3) *фонетично незасвоєна лексика* – екзотичні слова, варваризми [9 : 13].

Цікаво зазначити, що альтернативний варіант вимови запозичень може по-різному впливати на основний варіант, наприклад: а) повністю витіснити його з нормативного вжитку; б) витіснити лише на певний час; в) змінювати його фонетичну структуру. Так, за даними словників матеріалу спостереження різних видань, деякі слова із графемою “u” в кінцевій ненаголошеній позиції стали вимовлятися з голосним /ʌ/ у поширеному варіанті, який витіснив /ə/ до менш поширеного варіанту, наприклад: *conduct* (n.), *income*, *product* [11 : 171].

Розглянемо основні характеристики найбільш авторитетних словників вимови англійської мови, які є джерелом емпіричного матеріалу в цьому дослідженні:

1. Згідно з поясненням словників щодо подачі вимовних варіантів, американський варіант вимови слова вказується після спеціального значка – || [20], *US* [16] в тому разі, коли американська вимова відрізняється від британської, наприклад: *langoustine* (фр.) /lɒŋ gu 'sti:n/ || /lɑ:ŋ-/. Якщо ж звукова форма не має відмінностей в АВ та БВ, для обох з них подається один варіант, наприклад: *gigue* (фр.) /zi:g/ [20].

2. Коли американський варіант має відмінність у вимові лише окремої частини слова, саме вона відображається в словнику, наприклад: *gusto* (іт.) /'gʌst əʊ/ || /- ɒʊ/ [20].

3. Якщо слово має декілька варіантів своєї фонемної або акцентної структури, словники маркують перший поданий варіант як *найбільш поширений*, або *головний (main variant)*. Варіанти вимови, що слідують за головним, є *менш поширеними* в межах вимовної норми й тлумачаться як *альтернативні (alternative)* [16 : xvi; 19 : xviii; 20 : xviii]. Коли вимова слів співпадає в американській та британській нормах, словники вимови представляють їхні фонемні та акцентні структури без позначок || або *US*, наприклад: *Heinz tdmk* (нім.) /hainz/, /haɪnts/ [16 : xvi; 20 : xviii].

4. У словниках вимови також зафіксовані фонетичні варіанти слів, що не належать до усталеної норми, які позначаються символами † [19] та § [20], наприклад: *tulle* (фр.) /tju:l → †tju:l/.

5. Словники вимови також представляють широко вживані фонетичні варіанти деяких слів, що в аспекті вимовної норми визнані неправильними. Вони маркуються символом !, наприклад: *schnitzel* (нім.) /'ʃnitsʰ! !'snitʃ-/ [20 : xviii].

6. Неповністю асимільовані слова іншомовного походження, як правило, представлені двома видами вимови. До першого належать головний та альтернативний варіанти вимови запозичень, які вказують на ступінь фонетичного освоєння (асиміляції) в англійській мові. Другий вид вимови запозичень презентує вимову мови-джерела, наприклад: *papillote* (фр.) /'ræpɪləʊt -ə-, -ləʊt/ || /,ræpɪ'jəʊt ,rɑ:p/ – Fr. [rɑ pi jət]. За даними нашого дослідження, нерідко фонетичні структури частково асимільованих слів вміщують фонем, які не властиві фонологічній системі англійської мови, наприклад: /ā:/, /æ:/, /b/, /ɔ:/, /z:/, /χ– *croissant* (фр.) /'kwæʃɑ̃/ || /kwa: 's|ɑ̃:/; *achtung* (нім.) /,æx 'tʊŋ/ || /ɑ:χ-/ [20].

7. У лексикографічних джерелах The CEPD [16; 17]; The EPD [18], The LPD [19; 20] представлено лише два акцентних типи, в яких зафіксовано два ступеня наголосу: головний /-'/ та другорядний /-'/. Коли альтернативний варіант вимови слова має відмінність лише в акцентній структурі, а його фонемна структура ідентична, то словник фіксує тільки відмінну акцентну структуру, наприклад: *parfait* (фр.) /,rɑ: 'feɪ - -/ || /,rɑ:r-/ [20].

8. Запозичення з назвами торгових марок позначаються спеціальними символами ® [16; 17], [18], ^(dmk) [19; 20].

Вищезазначені словники використовують транскрипційні символи, встановлені Міжнародною Фонетичною Асоціацією (IPA), але це не забезпечує однотипності інвентарю фонем, що представлений у цих лексикографічних джерелах англійської вимови [20 : xix]. Американський тип вимови в обох словниках представлений таким чином, щоб мінімізувати кількість відхилень від системи фонем, яка вживається для кодифікації британської вимови [20 : xix]. Крім того, хоча опозиція *довгі – короткі голосні* не властива американській вимові, ознака довготи голосних збережена в словниках для виявлення співвіднесеності голосних британського та американського типів вимови [16 : ix].

Інвентарі голосних фонем британського та американського типів вимови, що представлені в обох словниках, виявляють як кількісні, так і якісні відмінні характеристики. Кількість голосних варіює від 20 до 26 (БВ) та від 16 до 22 (АВ) одиниць. Фонетичні символи, позначені спеціальним знаком (*), не входять до інвентарю певного вимовного словника, а лише вказують на відповідність до інших фонем. Що стосується якісних відмінностей, то в американській вимові, на відміну від британської, відсутні центруючі дифтонги, яким, як правило, в американському варіанті відповідають сполучення фонем /ɪr/ɪʳ, eɪ/eʳ, uɪ/uʳ/, наприклад, у таких словах, як: *here, fair, poor*. У словнику The LPD [19; 20] відображені фонетичні символи /i/, /u/, які замінюють опозиції фонем /i:-i/, /u:-u/ у позиціях нейтралізації, тобто позначають середній варіант між довгою та короткою голосними фонемами, наприклад: *happy* /'hæpɪ/, *situation* /,sitʃu'eɪʃən/.

Приголосні фонем обох досліджуваних типів вимови, представлені в досліджуваних словниках, практично не мають інвентарних відмінностей за кількісними та якісними характеристиками. У словниках The CEPD [16; 17] та The EPD [18] не зафіксовано жодних відмінностей між британським та американським вимовними варіантами, однак словник The LPD [19; 20] виокремлює дзвінкий варіант фонем /t/ в американській вимові.

У фонемну структуру деяких запозичень входять голосні та приголосні фонем, які не властиві фонологічній системі англійської мови, наприклад: /ā:/, /ā:/, /ɔ:/, /z:/, /b/, /x/. Як правило, вони відображаються в словах французького, німецького, шотландського та ірландського походжень. Слід зазначити, що в деяких випадках у вимові одного й того ж запозичення словники подають різні іншомовні фонем, наприклад: *champignon* /'ʃæm.pi: .nʒə:, 'ʃɑ̃:m-/ [16; 17; 18]; /'ʃæmpri:n jɒ/ [19; 20]. Тому, в нашому дослідженні ці фонем аналізуються з позиції того словника, звідки були відібрані запозичення. За нашими спостереженнями, частота вживання фонем іншомовного походження в обох словниках набагато вища в британській вимові ніж у американській.

Запозичення, що мають варіанти фонемних структур, утворюються варіюванням голосних і приголосних фонем, а також варіюванням голосної або приголосної фонем з *нуль-фонемою* /ø/. *Нуль-фонема* визначається як нульовий голосний/приголосний звук та входить до інвентарю фонемного варіювання як функціональна складова одиниця [1 : 107].

Акцентні структури слів відображені в канонічній формі, де позначені кількість складів і місце наголосу, наприклад: *banshee* (фр.) /'--/ – /-'-/.

Згідно з підходом до визначення кількості фонемних варіантів слів, прийнятим у словниках вимови [20 : viii], вона вираховується за принципом усіх можливих комбінацій складових запозиченого слова, в яких відбувається варіювання. Наприклад, японське запозичення *tsutsugamushi*, /,tsu:ts əg ə 'mu:ʃ i ,tsuts-, ,su:ts-, u:g-, -əg-, -'mu:ʃi/ має 6 нормативних варіантів вимови.

Систему фонемних та акцентних структур, що варіюють, встановлено шляхом визначення ядра, основної та периферійної систем фонемних/акцентних типів і структур за методикою В. І. Перебийніс [12 : 165]. В аналізованому матеріалі виділяється основна система, що включає ядро й основну підсистему та охоплює 90% фонемних і акцентних структур, які варіюють. При цьому ядро складає 75% досліджуваних елементів, основна підсистема – 15%, а решта (10%) одиниць входять до периферійної системи.

Отже, методика дослідження фонетичних структур лексичних запозичень британської та американської вимовних норм у порівняльно-зіставному аспекті охоплює етап відбору корпусу лексичних одиниць матеріалу спостереження шляхом суцільного обстеження кодифікованих джерел досліджуваних вимовних норм. Комплексний аналіз із застосуванням сукупності методів дозволив визначити специфіку фонологічного нормування запозичень.

Перспектива подальшого дослідження розглядається у здійсненні аналізу системної вмотивованості процесів варіювання у фонемній та акцентній структурах лексичних запозичень відповідних вимовних норм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко Л.В. Гласные / Л. В. Бондарко // Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – 2-е изд. – М., 1998. – С. 105–107.
2. Вовк П. С. Теорія центрів і периферій фонологічної та акцентологічної систем : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.15. / П. С. Вовк. – К., 2000. – 457 с.
3. Дацька Т.О. Динаміка фонетичної структури слова в аспекті сучасної американської вимовної норми (на матеріалі лексикографічних джерел) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. / Т. О. Дацька. – К., 2002. – 228 с.
4. Зиндер Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – М. : Высшая школа, 1979. – 312 с.
5. Зубкова Л. Г. Системная мотивированность звуковой формы слова / Л. Г. Зубкова // Фонология и просодия слова. – М. : Изд-во Москов. гос. ун-та Дружбы народов им. П. Лумумбы. – 1984. – С. 29–43.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр „Академія”, 1999. – 288 с.
7. Матюшкина В.В. Дискусии о природе нормы в современной американской лингвистике: прескриптивисты и дескриптивисты / В.В.Матюшкина // Социокультурное варьирование в языке : сб. науч. тр. – М. : Моск. гос. линг. ун-т, 2001. – Вып. 452. – С. 135–145.
8. Мошнина Т.В. Развитие орфоэпической нормы английского языка, обусловленной социально-лингвистическими факторами: автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. В. Мошнина / Моск. ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени гос. пед. ин-т им. В.И.Ленина / Т. В. Мошнина. – М., 1989. – 16 с.
9. Мошнина Т. В. Динамика современной приносительной нормы английского языка / Т. В. Мошнина // Звучащая речь: теория и практика : Сб. науч. тр. – М. : Моск. гос. линг. ун-т, 2001. – Вып. 453. – С. 131–146.
10. Парашук В. Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка (на материале лексикографических источников) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. / В. Ю. Парашук. – К., 1988. – 217 л.
11. Парашук В.Ю. Зміни в кодифікованих вимовних нормах сучасної англійської мови / В. Ю. Парашук // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2000. – Вип. 26. – С. 165–175.
12. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики фонем сучасної української мови / В. С. Перебийніс. – К. : Наукова думка, 1970. – 272 с.
13. Скредина Л. М. Из наблюдений над языковыми изменениями (к оценке количественных и качественных критериев в описании системы языка) / Л. М. Скредина // Вопросы языкознания. – 1968. – № 1. – С. 77–84.
14. Торсуев Г. П. Константность и вариативность в фонетической системе (на материале английского языка) / Г. П. Торсуев. – М. : Наука, 1977. – 125 с.
15. Bliss A. J. A Dictionary of Foreign Words and Phrases in Current English / A. J. Bliss. – London : Routledge and Kegan Paul, 1977. – 389 p.
16. Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. – 16th ed. / Edited by P. Roach, J. Hartman and J. Setter. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 606 p.
17. Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. – 17th ed. / Edited by P. Roach, J. Hartman and J. Setter. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 599 p.
18. English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. Extensively revised and edited by P. Roach and J. Hartman. – 15th edn. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 559 p.
19. Longman Pronunciation Dictionary / Compiled by J. C. Wells. – Harlow : Longman, 1995. – 802 p.
20. Longman Pronunciation Dictionary / Compiled by J. C. Wells. – 2d impression. – Harlow : Longman, 2000. – 870 p.
21. New Webster's Dictionary of the English Language : College Edition / Exec. Editor Edward G. Finnegan. Delhi : Surjeet Publications, 1988. – 1824 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Комар – старший викладач кафедри англійської філології та перекладу Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля.

Наукові інтереси: проблеми фонетики та фонології англійської мови, теорії мовних контактів.